

В. С. МАРЧЕНКО
ОМОНІМІЯ СУФІКСА -К- У ВИРОБНИЧИХ ТЕРМІНАХ

Одним із явищ, досить поширених у мові, є явище омонімії. Воно, як відомо, властиве не лише словам, а й словотворчим компонентам похідних слів — кореням, префіксам і суфіксам. Розрізняють кореневі, префіксальні й суфіксальні словотвірні омоніми, або, як їх ще називають, оморфемі. Словотвірними афіксальними омонімами вважаються ті однозвучні афікси — префікси й суфікси, які мають відмінні значення. Словотвірні омоафікси, як пише І. І. Ковалик, здебільшого функціонують у межах однієї частини мови (Словотвір сучасної української літературної мови. К., 1979, с. 47). Як показують спостереження, омонімія в сфері словотвірної будови виявляється в іменниках більше, ніж в інших частинах мови.

Особливий інтерес становить словотвірна омонімія термінів. Проаналізуємо омонімію давнього суфікса **-к-** та його варіантів у виробничих (авіаційних, будівельних, друкарських кінотехнічних і текстильних) термінах-іменниках, які належать до числа найбільш поширених в українській виробничо-технічній термінології.

За допомогою суфікса **-к-** утворюються терміни, що позначають:

1. Знаряддя дії: машини, механізми, апарати, прилади, пристрої, устаткування, а також їх складові частини. Це найчисленніша група термінів. Пор. з будівельної термінології: *витушка, дранка, обв'язка, опалубка, перекладка, підмостки, риштовка, розпірка, стяжка*; з друкарської — *верстатка, качалка, катушка, рубилка*; з кінотехнічної — *хлопавка*; з текстильної — *моталка, прядка, ремізка, скалка*. Напр.: «З дванадцяти до двох ночі — в друкарню, за *верстатки*, до складання» (В. Еллан); «Він різав, а дружина ткала. Два верстати були завжди заправлені, а *ремізки* поскрипували інколи й за північ» (Народна творчість та етнографія); «Степану Васильовичу потрібно було обладнувати замірні пункти, монтувати *обв'язку* свердловини» (Роб. газета); «Для кладки печей понад 95—100 см заввишки застосовують *підмостки*. Найпростіші *підмостки* складаються з двох козел з перекладами через 50 см, на які кладуть дошки настилу» (Довідник сільського будівельника).

За допомогою варіантів суфікса **-к-, -алк-, -овк-, -ушк-** утворені, приміром, такі назви знарядь дії: *риштовка, витушка, моталка*. Напр.: «Приїхав [матрос] недавно в Каховку, з лінкора прибув — не з дому, По звичці збіга на *риштовку*, Неначе по трапу морському» (М. Нагнибіда); «Батько по тому витягнув *витушку* з-під полу і почав мовчки мотати півмітка» (А. Головка); «Весь технологічний процес прокатування [полос], починаючи від завантажувальних столів і кінчаючи прибиранням рулонів від *моталки*, повністю механізовано і автоматизовано» (Наука і життя).

2. Виробничий процес, дію. Це також одна з численних груп термінів. До неї входять: з авіаційної термінології — *пікіровка, посадка, пришивартовка*; з будівельної — *нульовка, нулівка, окирковка, опалубка, перекладка, підшивка, розпалубка, стяжка*; з друкарської — *вверстка, верстка, виклейка, вичитка, затравка, зсипка, зчитка, переверстка, правка, приводка, розверстка, шатировка*; з кінотехнічної — *зйомка, перебивка*; з текстильної — *вибілка, плюсовка, стрижка* та ін. Напр.: «Скорочення *правки* у верстках дасть можливість видавництву додатково випускати 300—400 арк. на рік на тому ж устаткуванні» (Вісник АН УРСР); «*Зйомка* Місяця проводилася з інтервалами між кадрами приблизно в дві з чвертю хвилини» (Роб. газета); «Літак кружляє (над крижиною, заходячи на *посадку*)» (Л. Первомайський); «Піддон з панеллю по конвейеру надходить до камери термічної обробки. При *розпалубці* плівка легко відокремлюється від поверхні бетону» (Веч. Київ).

З варіантами суфікса **-к-, -овк-** та **-івк-** утворені, наприклад, такі терміни на позначення виробничого процесу, дії, як *нульовка, нулівка*: «Прийде до необжитого місця спеціальний загін, вибере порівняно невеликий майданчик і почне, як висловлюються будівельники, з *нульовки*: закладе фундаменти, прокладе інженерні мережі» (Наука і життя).

3. Спосіб дії, техніку виконання і т. п. Це нечисленна група термінів з друкарської термінології: *врозбивку, очко, розрядка, розрядкою*; з текстильної — *мережка, плетінка*. Напр.: «Днів зо три потів він коло цих слів, пишучи їх укупі і *врозбивку*» (С. Васильченко); «Філософська ідея твору [«Похорон друга» П. Тичини], підкреслюється, відтіняється і виділяється у виділених самим автором *розрядкою* поданих абзацах» (М. Рильський).

4. Місце дії. До цієї групи належать нечисленні терміни: *площадка* з будівельної термінології; *склейка* з друкарської і т. п. Напр.: «Радянський Союз називають величезною будівельною *площадкою*» (Веч. Київ).

5. Предмет як об'єкт і наслідок дії. Це численна група термінів. Напр.: *змійка* з авіаційної термінології; *бруківка, бруцатка, ґрунтовка, обрешітка, переділка, перемичка, підливка, підмурок, повітка* з будівельної; *виноска, віньєтка, восківка, гранка, заставка, колонка* з друкарської; *плівка, стрічка* з кінотехнічної; *байка, вибійка, крайка, мичка, накидка, нанка, плетінка, прядка, сарпінка* з текстильної термінології. Напр.: «Готовий набір складають у *колонки* — так звані *гранки*» (Наука і життя); «Далі було підверстано на всі п'ять *колонок*...: Польське телеграфне агентство повідомляє: 14 березня 1923 року Рада послів у Парижі визнала Східну Галичину за Польщею» (П. Козланюк); «Треба все зняти і на *плівку*» (Ю. Яновський); «Хороша була та Катря... Плахта на їй шовкова,.. корсет зелений з *байки* або з сукна» (Марко Вовчок); «Рано-вранці я вставала, *Мичку* микала та пряла» (Пісні та романси українських поетів); «Толстой дав нам зразок свого перекладу, розкриваючи французький текст у *виносках*» (О. Кундзіч); «Кожен розділ [книжки] розпочинався просто розкішною *заставкою*, в якій перепліталися квіти, трави, плоди» (О.Іваненко).

Префіксально-суфіксальне утворення цієї групи: *обрешітка*. Напр.: «Шлакоцементна покрівля майже вдвоє легша від черепичної і дає можливість економити ліс, який витрачається на влаштування., *обрешітки*» (Архітектура і будівництво).

У досліджуваних термінах нерідко спостерігається поєднання різних словотвірних значень суфікса *-к-* в одному слові. Це вимагає уважного ставлення до вживання термінів. Так, *верстка* означає не лише коректурний відбиток зверстаного тексту, а й дію за значенням *верстати*, тобто монтаж сторінок книги, журналу чи газети певного розміру і форми з гранок тексту, кліше та інших елементів. Пор.: «Я сиджу над *версткою* чергової книжки журналу «Червоний шлях». На одній сторінці треба підверстати який вірш, а в запасі такого нема» (П. Панч) і «*Верстка* є не що інше, як складання з окремих гранок журнальних сторінок» (Наука і життя).

Домашній верстат, призначений для ручного прядіння, який приводиться в рух ножним або ручним приводом, називається *прядкою*: «*Яка прядка*, така й нитка» (Українські народні прислів'я та приказки); «Якщо стиснути в руці *прядку* еластичного волокна льону, то на ньому залишаються сліди пальців» (Технічні культури). Однак *прядкою* називається і пучок волосся, тобто пасмо. *Склейка* може означати не лише дію (склеювати, склеїти), а й місце, де склеєно що-небудь: «У 16-міліметрових фільмокопіях на один кадр припадає один перфораційний отвір, тому несуміщення кадру з кадровим вікном через поганий стан перфораційної доріжки, неправильну *склейку* або зарядку фільму неможливе» (Л. Кірнос. Пересувні кінопроектори) і «Склеювати можна тільки вироби з сухої деревини. Підвищена вологість деревини (понад 10—12%) значно зменшує міцність *склейки*» (Н. Д. Беляков та ін. Гурток «Умілі руки в школі»).

Термін *опалубка* називає дію, а також і предмет — це «дерев'яна або металева форма для виготовлення бетонних та залізобетонних конструкцій, яку тимчасово встановлюють на місці зведення споруд»: «При будівництві будь-яких залізобетонних конструкцій, перш ніж укладати бетон, виготовляють дерев'яний каркас, форму. Це і є *опалубка*» (Наука і життя).

Цікавий з погляду поєднання словотвірних значень суфікса *-к-* термін *ґрунтовка*, що вживається в термінологіях кількох галузей виробництва, у тому числі й малярській. *ґрунтовка* — це перший нижній шар фарби на полотні картини, на предметі, що є основою, на яку наносять інші фарби при малюванні або фарбуванні: «На поверхню, підготовлену для фарбування, наносять *ґрунтовку*» (В. С. Тарасов, В. К. Сердюк. Слюсарна справа). Цим

терміном позначають і речовину, якою покривають полотно картини або предмет, підготовляючи їх до фарбування: «Склад *грунтовки*: 1 частина бітуму марки IV (або суміші бітумів марки III і V у співвідношенні 2:3), 2,5 частини бензину 2-го сорту (за вагою)» (Довідник сільського будівельника). У той же час, як свідчить наведений нижче приклад, цей термін має значення дії, пов'язаної з ґрунтуванням: «*Ґрутовка* і фарбування металевих виробів методом електрофорезу набагато практичніші, ніж звичайні: фарба тримається значно довше, бо її шар рівномірний. На автозаводі «Комунар» почали ґрунтувати кузови «Запорожця» методом електрофорезу» (Рад. Україна).

Плетінка — це «оздоба з переплетених певним способом пасом шкіри, стрічок і т. ін.», а також «вид плетіння; плетення». Пор.: «На одязі, пошитому з товстих і важких вовняних матеріалів, прикраси виступають площинами у вигляді аплікацій., *плетінок*, китиць» (Народна творчість та етнографія) і «Пряма *плетінка*. Такий узор утворюють набиранням петель на крючок через вертикальні палички не підряд, а через одну» (Л. Січкаренко, З. Попель. В'язання крючком). Отже, за допомогою суфікса **-к-** та його різновидів утворюються різні групи виробничих термінів, конкретне значення яких можна визначити лише з контексту.